

František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Argo, Praha 2009

536 s., ISBN 978-80-257-0160-7

Psát recenzi na nejnovější publikaci z pera Františka Šmahela by se na první pohled mohlo zdát přebytečné, neboť obsahuje z velké většiny texty, které byly již v průběhu minulých čtyřiceti let publikovány: Největší prostor zabírá v knize výbor z recenzí a referátů autora a vybraných kolegů a kolegyní (*Zaváté stopy? Souznění a jiskření*), následují *Portréty a prezentace* některých osobností především české medievistiky (jejichž práce nejsou zastoupeny v prvním oddíle knihy), sepsané autorem k různým příležitostem, a *Vzpomínkové skizzy*, tj. autorova laudatia k životním jubileím a nekrology několika dalších českých a zahraničních dějepisců. Soubor uzavírají bez nadsázky vyčerpávající informace k vědeckému curriculumu autora a úplný seznam jeho dosavadních prací. Vzhledem k podobě a konceptu knihy, které jsou v mnoha ohledech pozoruhodné, je nejenom vhodné, ale přímo nutné věnovat jí zvýšenou pozornost. Může se totiž docela dobře stát, že za několik málo let bude právě tento literární „patchwork“ jakýmsi svědectvím myšlení jedné důležité generace českého dějepiscectví a svým způsobem i jedinečným historickým pramenem svého druhu. Následující řádky budou proto věnovány především otázce „výpovědní hodnoty“ textu, který má nejméně dvě tváře – jednu zjevnou a druhou, řekněme, méně zjevnou až skrytou.

Dvojitý působení Šmahelova textu lze snad nejlépe demonstrovat na prvním, nejobsáhlejším oddíle vybraných recenzí a referátů. Autor zde shromáždil vybrané texty do kapitol věnovaných jednotlivým kolegyním a kolegům, kteří spolu s ním zhruba od druhé poloviny 60. let formovali především husitologické bádání a s nimiž se autor nacházel a nachází v kolegiálních a přátelských vztazích, respektive kteří významně ovlivnili jeho vlastní přemýšlení nad jednotlivými problémy dané badatelské oblasti. Sebrané texty lze chápat jako přitakající demonstrativní odpověď na otázku kladenou autorem v úvodu: „*Kde jinde než v recenzích probíhá bezprostřední diskurz k nově předloženým koncepcím?*“ (s. 9) Každá podkapitola této „recenzní rubriky“ se odehrává převážně jako dialog autora s jedním konkrétním kolegou či konkrétní kolegyní: recenze na Šmahelovy práce z jeho (jejího) pera doplňují Šmahelovy reakce na jeho (její) publikace, mezi něž lze počítat i jeho příležitostná laudatia a nekrology, které jednotlivé podkapitoly doplňují.

Texty postavené takto proti sobě podávají ve shodě s autorovým záměrem výraznou zprávu o tom, jakými interpretačními a konceptuálními problémy se husitologické bádání v minulých čtyřiceti letech zabývalo (a stále zabývá), ale kromě toho nabízejí i vhled do „badatelského“ charakteru zastoupených osobností a do charakteru vztahů, které s nimi Františka Šmahela pojily a pojí. Pozoruhodné jsou v tomto ohledu především vzájemné kritické reakce: Například Šmahelova recenze na Grausovo *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter* a Grausovo hodnocení Šmahelovy studie *La révolution hussite: une*

anomalie historique (s. 34–36) tak dokládají, jakkoliv jsou stručné, nejen odlišné výchozí pozice k problému národa a nacionalismu ve středověku a – vzhledem ke klíčovému postavení obou autorů v české medievistice – stěžejní místo jmenovaného problému v minulém a současném bádání, ale prozrazují i jisté napětí, které vztah obou výrazných osobností zřejmě doprovázelo. S „národním charakterem“ českých dějin, především pak husitství – pod tímto úhlem lze nahlížet i pojmové a konceptuální debaty nad husitstvím jako buržoazní revolucí (Robert Kalivoda), první reformací (Amedeo Molnár) či revolucí před revolucemi (F. Šmahel), se vyrovnávali a vyrovnávají i ostatní v souboru zastoupení autoři a autorky, jak lze vyvodit z mnoha poznámek a charakteristik obsažených v jednotlivých textech. Šmahelovo uznání „*prvořadé důležitosti národního principu v moderních dějinách*“ (s. 272) tak doprovází postřehy Alexandra Patschovského, že „*Husa a husitství je možné ztotožnit se samými základy češství*“, resp. „*lze je považovat za základní stavební kámen českého národního vědomí*“ (s. 223), mínění Anežky Vidmanové, že dědictví „*onoho zapeklitého období českých dějin si sice uvědomují dnes jen nemnozí, ale máme je patrně všichni – alespoň v Čechách – zakódováno v genech*“ (s. 284), Seibtova charakteristika Šmahelovy *Husitské revoluce* jako hledání odpovědi na otázku „*zvláštního charakteru českého husitství v rámci evropského pozdního středověku*“ (s. 240) či poznámka Petra Čorneje, že „*husitství se v 80. letech vytrácelo z dějinného povědomí a po listopadu 1989 se stalo terčem výpadů polovzdělaných publicistů a militantních katolíků*“ (s. 318). Výčet citátů by mohla uzavřít Šmahelova parafráze dnes již alespoň v české medievistice proslulého bonmotu Dušana Třeštika, že totiž „*český národ tu byl, nebylo ho třeba vymýšlet*“ (s. 328).

Výše citované myšlenky, názory a charakteristiky záměrně vytrhávám z jejich dobového i místního kontextu, protože právě k tomu uspořádání knihy vybízí. Z mnoha krátkých textů totiž vznikl jeden dlouhý text, který se nachází ve zcela jiné komunikační situaci, než tomu bylo v době první publikace jeho jednotlivých částí. Pozorný čtenář tak má nepočítaně možností, sestavovat z otištěných textů svůj vlastní „metatext“ – ať už jde o explicitní či skrytou debatu k problematice marxistického pojetí dějin, k otázce vzájemných vztahů jednotlivých disciplín podílejících se na husitologickém bádání (v tomto ohledu jsou například nesmírně poučné především texty z pera filoložky Anežky Vidmanové i Šmahelova hodnocení jejích prací), ke konkrétním problémům interpretace především písemných pramenů či k otázkám vztahu teoreticko-metodologických úvah a pramenného výzkumu. Lze říci, že „Šmahelova“ generace měla a má značnou důvěru ve „spasitelnou funkci“ pramenů, které nejen že mohou přinášet odpovědi, nýbrž předurčují i otázky. Jedním z důvodů k této důvěře může být i pokora před dějinami a vědomí omezených možností historika podat minulosti ruku. V tomto smyslu lze chápat Šmahelovu poznámku učiněnou v souvislosti s hodnocením díla Arona Gureviče: „*A protože patřím k ‚břídilům‘, kteří nedosáhli ke stolům filozofů, aby z nich mohli sezobat alespoň drobty, s úlevou jsem se dočetl, že ani jemu [Gurevičovi] neučarovaly obecné postuláty a koncepty, protože v dějinách se nic přísně vzato neopakuje.*“ (s. 402)

Mnohovrstevnatý dialog, který se v první části *Nalézání* odehrává, usměrňuje druhá a třetí část souboru, v níž slyšíme již jen hlas jeho editora a autora zároveň: v *Portrétech a prezentacích* a ve *Vzpomínkových skizzách*. Řada zasvěcených hodnotících esejů je cenná sama o sobě jako sice nikoliv ucelený, přesto však, alespoň pokud jde o české bádání k pozdnímu středověku, reprezentativní přehled, jehož četba přinese užitek každému medievistovi, především pak těm později narozeným. To však není jediná nadhodnota poznání, kterou může četba *Nalézání* přinést. Ačkoliv Šmahel označuje s koketní skromností za počáteční hybný moment pro práci na něm „*nepsanou povinnost uspořádat a sepsat k závěru svého aktivního vědeckého života vlastní práce a ulehčit tím práci bibliografům*“ (s. 9), o několik vět dále charakterizuje pak celý soubor mnohem případněji jako knihu, „*kteřá má blízko k žánru ‚Ego – Histoire‘, i když zčásti je i autentickou výpovědí o badatelském úsilí generačně propojené skupiny domácích a zahraničních historiků pozdního středověku*“. Šmahel sice staví obě charakteristiky do jistého protikladu, nedá se ale říci, že by jeho „zpráva o badatelském úsilí“ s jeho vlastní „historií“ nějak podstatně kolidovala. Vzhledem k tomu, že rozhodování, či a jaké texty do souboru zařadit, bylo pouze v Šmahelových rukou, je možné a i nezbytné nahlížet rovněž texty jiných autorů jako ego-historii autora, která zásadním způsobem definuje jejich smysl, resp. určuje jejich nové místo v procesu komunikace. K tomu přispívají i krátké úvodní texty, které autor jednotlivým kapitolám své knihy předeslal a které kombinací krátkých charakteristik dobového politického a vědeckého kontextu a osobních vzpomínek nabízejí čtenáři autorův úhel pohledu na vybrané texty a jejich autory.

Pojem ego-histoire razil na konci osmdesátých let Pierre Nora, který ve svém dnes již velmi slavném sborníku autobiografických esejů vybraných francouzských historiků (a dvou historiček) zamýšlel otrástit základy objektivistického přístupu k historii.¹ „Dějiny paměti“ aplikované na historiky měly zásadně změnit jejich sebenazírání, tak aby se jejich vlastní, reflektovaná zkušenost stala hybatelem jejich vědecké práce. Nora sám označil s odstupem několika let svůj podnik za intelektuální a nakladatelské selhání,² což je z dnešního pohledu třeba považovat za poněkud přehnané – inicioval vlnu pozoruhodných autobiografických esejů francouzských historiků, jež daleko překračovaly hranice, které určil pro svůj sborník, dal příklad k následování a položil základy pro zbrusu nový směr bádání o historiografické sebereflexi, které jen kvete.³ Nicméně paměť samotná, řečeno s Janem Assmanem a dalšími, nemůže vzkřísit minulost, neboť je to právě paměť, co tuto minulost dlouho „poté“ utváří. (Auto)biografie znamená v tomto smyslu především rétorickou iluzi: Její autor je nucen stát se jakýmsi ideologem

1) *Essais d'ego-histoire*, ed. Pierre NORA, Paris 1987.

2) Pierre NORA, *L'ego-histoire est-elle possible?*, in: *European Ego-Histories: Historiography and the Self, 1970–2000*, eds. Luisa Passerini – Alexander C. T. Geppert, Athens 2001 (= *Historein. A Review of the Past and Other Stories* 3), s. 19–26, zde 19.

3) Viz např. *Mapping the Self. Space, Identity, Discourse in British Auto/Biography*, ed. Frédéric REGARD, St. Étienne 2003; Jeremy D. POPKIN, *History, Historians and Autobiography*, Chicago 2005; *Klassiker der Geschichtswissenschaft I–II*, hg. Lutz RAPHAEL, München 2006, nebo *Telling Histories. Black Women historians in the Ivory Tower*, ed. Deborah Gray WHITE, Durham 2008. Ke starším pracím této badatelské oblasti viz údaje in Alexander C. T. GEPPERT, *Historians and (Auto)Biography: A Select Bibliography*, in: *European Ego-Histories*, s. 173–178.

vlastního života, který ve službě tak či onak definovanému obecnému záměru volí příznačné či významné události a tyto uvádí do vzájemných vztahů, aby jim dodal vnitřní souvislosti a „dějinného“ smyslu. To, co tuto volbu určuje, je pak především kulturní kód sociální skupiny, v níž se (auto)biograf nachází, resp. habitus jako aktivní princip při zpracování nahodilých jednotlivostí do smyslu- plného celku.⁴

I když možná není nutné nahlížet problém paměti takto rigorózně, míří citovaná definice Pierra Bourdieu k jádru problému: Do jaké míry a pomocí jakých prostředků je možné vytvořit „pravdivý“ obraz minulosti, v tomto případě minulosti konkrétního medievisty? Může to být i prostřednictvím reflexe minulosti jedné badatelské generace, jejímž přelomovým kolektivním zážitkem – a to vysvítá ze Šmahelova *Nalézání* více než zřetelně – tvořila zkušenost uvolňujícího se sevření autoritativního komunistického režimu od počátku šedesátých let. Šmahel krátce zmiňuje svůj vstup do komunistické strany v roce 1961 (s. 446) – na pozadí jeho předchozích zážitků s režimem (s. 445–446) nemůže být většího důkazu pro to, jak lákavá musela být především pro tehdejší intelektuály iluze „socialismu s lidskou tváří“. Bylo by zajímavé ptát se, do jaké míry považuje František Šmahel sebe a své kolegy za „intelektuály“. Odpověď na tuto otázku by totiž možná pomohla osvětlit, jak čeští historikové sami definují svou úlohu a postavení ve společnosti. Metaforou existence českých intelektuálů-disidentů v období normalizace se stala již před pádem komunistického režimu kotelna: symbol podzemí, vyhnání ze světa „tam nahoře“, neviditelnosti a veřejného zapomnění, ale i kontemplativního odloučení, světla v temnotách a čekání v dobrovolné klauzuře na nový začátek. Metaforickou definicí české proskribované medievistiky je oproti tomu bezpochyby řídicí pult tramvaje: v jistém smyslu symbolický protipól kotelny. S trochou nadsázky by bylo možné najít v této metafoře (kterou v tomto případě odděluji od konkrétní osobní zkušenosti autora) i ctnosti, kterých si medievisté na sobě nejvíce cení. Anekdoty ze Šmahelova „tramvajáckého“ období totiž sloužily při vysokoškolské výuce již na začátku devadesátých let jako exempla medievistických *virtutum*: Studentům bylo např. kladeno na srdce sledovat ve studovně Historického ústavu AV ČR pravidelně cizojazyčnou časopiseckou produkci, jak činil František Šmahel i v dobách, kdy se nesměl věnovat své profesi a docházel do ústavu po pracovní době a v tramvajácké uniformě.

Tato otázka však není jediná, k níž *Nalézání* přímo inspiruje: Nejen přelomovou historicko-politickou zkušeností je Šmahelova generace srovnatelná s generací, která promluvila v Norově sborníku a kterou Nora vybral i na základě sdílených zkušeností: kromě válečných let a poválečné IV. a V. republiky, pro niž byla až do konce 60. let charakteristická silná pozice komunistické strany ve veřejném životě, šlo pochopitelně i o revoltu šedesátého osmého roku. Vzhledem k pozoruhodnému vlivu této generace francouzských medievistů na české badatele stejné generace, s nímž se čtenář *Nalézání* setká v mnoha variantách (od metodologických východisek přes rejstřík témat až k osobním kontaktům a vzájemně

4) Pierre BOURDIEU, *L'illusion biographique*, Actes de la recherche en sciences sociales 62/63, 1986, s. 69–72.

podpoře a spolupráci),⁵ by bylo zajímavé se ptát, jak rozmanité vědecké, osobní a politické kořeny má toto zjevné vzájemné porozumění a velmi podobný pohled na dějiny a možnosti jejich uchopení.

Alespoň částečné odpovědi na tuto a mnoho dalších otázek lze v knize nalézt mezi řádky. Není sice jisté, že se budou vždy krýt s míněním a intencí autora, ale vzhledem k charakteru knihy lze předpokládat, že úkol nalézat v jeho knize vlastní otázky a odpovědi svým čtenářům František Šmahel přímo zadal. Ale i z toho důvodu si lze jen přát, aby jeho příští příspěvek k ego-historii obsahoval více než jen dvě stránky osobního životopisu a dvanáctistránkový výklad k metodologii a okolnostem vzniku jeho nejzávažnějších prací. Zájem čtenářů by byl jistě zaručen: historikova paměť není totiž populární jen ve Francii či nověji v Německu,⁶ ale i v Čechách, i když je občas přijímána s menší či větší mírou neporozumění (s nejmenším porozuměním vůbec se setkávají pasáže týkající se privátních vztahů; historik je a má být především *homo laborator*, v menší míře snad i *homo politicus*, nikoliv však *homo privatus*). K dnes již legendárním (neboť převážně nostalgicky idylickým) pamětem Josefa Šusty se nedávno připojily například stejně zaměřené knihy Jaroslava Mezníka a Františka Kavky, v nichž oba velmi odlišným způsobem formulují své chápání historikova místa ve společnosti a v dějinách. František Šmahel se ve svém *Nalézání* vyjadřuje ke stejné otázce v rámci skupinového portréту v podstatě také a dalo by se říci, že se mu podařila kvadratura kruhu: realizace objektivistické ego-historie, či lépe řečeno ego-historie objektivní natolik, nakolik je něco takového vůbec možné. Kolektivní dějinný aktér stál konec konců v jeho historickém vnímání vždy nad individuálním hráčem, i když právě on sám takovým individuálním hráčem vždy byl a dodnes zůstal.

To ostatně dokazuje i *Nalézání*, v němž Šmahel pro uskutečnění svého záměru vyslovit se k dějinám české medievisťky druhé poloviny dvacátého století zvolil opět svou vlastní, zcela originální cestu. Na otázku po vztahu historické objektivnosti a historikovy subjektivnosti nedává text knihy odpověď ani snadnou, ani úplnou, ale snad právě proto o to cennější; vybízí totiž k tomu, ptát se dál.

PAVLÍNA RYCHTEROVÁ

5) O vlivu školy Annales na evropské dějepiscectví vypovídá pozoruhodným způsobem sborník *The Work of Jacques Le Goff and the Challenges of Medieval History*, ed. Miri RUBIN, Cambridge 1997. Příspěvek, jenž by se týkal české medievisťky, v něm bohužel není zastoupen.

6) Německá historiografie, tradičně podléhající silné kolektivní sebekontrolě a právě tak silně inklinující k objektivismu, si však s ego-historií, zdá se, neví moc rady: Kniha osobních vzpomínek z pera Lutze NIETHAMMERA, *Ego-Histoire. Und andere Erinnerungs-Versuche*, Wien 2002, sklídila značně rozporuplné kritické reakce, jimž byl společný nedefinovatelný (či alespoň nedefinovaný) pocit jakéhosi společenského faux pas. A to přesto, že prý otcem ego-historie nebyl Pierre Nora, nýbrž německý historik Georg Steinhausen (1866–1933), neboť již v roce 1894 napsal, že „eine Lebensgeschichte der Gesamtheit, zunächst und vor allem auf dem Studium der Lebensgeschichte erwachsen sein muss“. Viz Katja PATZEL-MATTERN, *Geschichte im Zeichen der Erinnerung. Subjektivität und kulturwissenschaftliche Theoriebildung*, Stuttgart 2002.